

YORÚBÁ GBÓDE

FOL. 5, NO. 2, 2012

Jónà Egbé Akomolédè àti Àṣà
Yorùbá, Nàìjíríà

Yorùbá Gbòde

FOL. 5, NO. 2, 2012

AToyèbí, J. A.
DEPT OF L.N.L,
FACULTY OF ARTS,
UNILORIN,
ILORIN
NIGERIA.

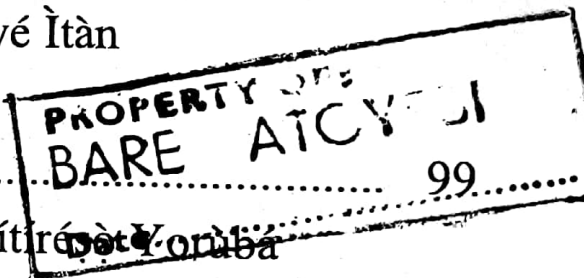
Jónà Egbé Akómolédè àti Àṣà
Yorùbá, Nàìjíríà

National Journal of the Association of Teachers of
Yorùbá Language and Culture of Nigeria

Macmillan
Nigeria

Ipa Ìwé Ìròyìn, Rédíò àti Tẹlífisàn Lórí Ìgbènde àti Àgbéga Èdè Yorùbá - <i>Àkànjí Ismáílà Oláiyá</i>	49 ✓
Ojúṣe Olùkọ àti Akékọọ Nípa Sísẹ Àgbènde àti Ìdàgbàsókè Èdè Yorùbá - <i>Táíwò Aya Olátiílù</i>	57
Ipa Àwùjọ Lórí Àgbènde àti Ìgbéga Èdè Yorùbá <i>Ayòdélé Matthew</i>	66
Ipa Ònkòwé Èdè Yorùbá Lórí Àgbènde àti Ìgbéga Èdè Yorùbá - <i>Atéré Olúṣégún</i>	73
Lámèyító Eré Fîmù Ajẹmọ Rògbòdìyàn: “Jógun Ó Mí” Látí Ọwọ Àníké Bólá Ọbọt Gégé bí Àpẹẹrẹ <i>Omóléwu Olátúbòsún Christopher</i>	88
* Fífi Tíòrì tó Tẹlẹ̀ Èrò Máàsì Sẹ̀ Lámèétó Ìwé Ìtàn Àròṣo-Àkùkọ Gàgàrà tí Léré Adéyemí Kọ <i>Joel A. Atóyèbí</i>	99
Kíkọ Akékọọ Bí a ti í Dáhùn Ìbèèrè Lórí Lítiré Ọwọ Yorùbá <i>Alóngé Isaac Olúṣolá</i>	110
Ìṣàmúlò Èdè Yorùbá Nínú Ìpolongo Ètò Òṣèlú <i>Àjàyí Babátúndé àti Òjó E. Olúrẹmí</i>	121
Ìṣàtúnpin Ewì àti Àwọn Akéwì Àpilẹkọ Yorùbá <i>Adéòṣun Hezekiah Olúfẹmi</i>	129 ✓
Ipa tí Fîmù Fídíò Àgbélẹ̀wò ní Kó Lórí Ìràpadà àti Ìdàgbàsókè Èdè Yorùbá- <i>Mobólájí Adéolá</i>	138
Ipa Àwùjọ Lórí Àgbènde àti Ìgbéga Ojúlówó Èdè Yorùbá Lánàá, Lónìí àti Lójọ Iwájú <i>Omòwé Solomon Adébáyọ Olábòdé</i>	154

Ètò Ìdìbò tó Kojá ní Orílẹ̀ Èdè mi	
<i>Òjéníyì Rihannat Bísólá (Akékòó Ilé Èkó Sẹ̀kọ̀ndìrì Àgbà).....</i>	164
Ètò Ìdìbò tó Kojá ní Orílẹ̀ Èdè mi	
<i>Ifónlájà Ọ̀pẹ̀olúwa (Akékòó Ilé Èkó Sẹ̀kọ̀ndìrì Àgbà).....</i>	167
Pàtàkì Olùkó Láwùjọ- Ògúnníyì Bólúwátifé (Akékòó Ilé Èkó Gírama Onípele Àkókó).....	170
Bí mo Bá Jẹ Olórí Ilé Èkó mi	
<i>Adésànyà Benjamin (Akékòó Ilé Èkó Alákòóbèrè).....</i>	172
Èsì Ìdíje Àròkọ Ọ̀dún 2011(Kogí 2011)	175
Communiqué.....	176

FÍFÍ TÍÒRÌ TÓ TÈLÉ ÈRÒ MÁÀSÌ ŞE LÁMÈÉTÓ ÌWÉ ÌTÀN ÀRÒŞO – ÀKÙKỌ GÀGÀRÀ TÍ LÉRÈ ADÉYEMÍ KỌ

Joel A. Atóyèbí

Ìfààrà

Òdú ni isẹ lámèétó jẹ ní àwùjọ Yorùbá, kii ẹ àìmọ olóko. Látí àárọ ojọ wá ni Yorùbá ti máa n ẹ isẹ lámèétó lórí isẹ agbáterù lítíréşò kan tàbí òmíràn. Wọn lè kan sáará síi tàbí kí wọn fún un ní iwúrí ní ọ̀nà kan tàbí òmíràn. Bákan náà ni wọn tún lè tàbùkù irú oníşẹ ọ̀nà bẹẹ tí kò bá mọ isẹ rẹ ẹ ẹ se tó bí ó ti tọ àti bí ó ti yẹ. Yorùbá ní ènìyàn tó bá lu koro kò wá ìjà, ènìyàn tó bá já koro ló n wá ejọ. Alukoro ni ònkòwé lítíréşò Yorùbá jẹ nípa isẹ ọ̀nà tí wọn n gbé jade ní àwùjọ wa. Ìdí ní wí pé àfihàn isẹlẹ àyíkà tàbí àwùjọ wa ni lítíréşò n ẹ, bí ó tilẹ jẹ pé bí ọ̀we ni wọn máa n ẹ itókasi isẹlẹ náà.

Ọkan nínú ojúşẹ lámèétó ni látí já koro tí ònkòwé kan bá lù nípa isẹ ọ̀nà rẹ, tí yóò sì tú ìfun àti ẹ̀dọ isẹ ònkòwé náà látí jẹ kí àşírí tàbí itùmọ isẹ náà hàn sí àwọn ènìyàn àwùjọ fún àyípadà rere. Isẹ míràn tí lámèétó máa n ẹ ni sise àyẹwò irú isẹ ọ̀nà bẹẹ fínífíní látí fi ọ̀şúnwọn wọn, kí a lè lu ònkòwé náà lógo ẹnu fún isẹ takuntakun tó ẹ tàbí sí àìşedédé tó wà nínú isẹ tó ẹ kí ó lè ẹ atúnşẹ tó bá yẹ lórí rẹ.

Ní sókí, isẹ lámèétó ní ẹ pẹlú sise itúpalẹ ní èkúnreré lórí isẹ ọ̀nà lítíréşò alátinúdà tí ẹnikan kọ. Èyí ni yóò jẹ kí ọ̀ye isẹ tí ònkòwé náà rán sí àwùjọ yé ọ̀pọ̀lopọ̀ ènìyàn yékéyéké.

Oríşíríşí tíórí ló wà tí àwọn lámèétó n lò látí fi ẹ atúpalẹ isẹ ọ̀nà lítíréşò, sùgbón nínú isẹ yíí, a fẹ fi tíórí mákíşíşí ẹ lámèétó iwé àròşo Àkùkọ Gàgàrà tí Lérè Adéyemí kọ. Sùgbón kí á tó béré síi ẹ lámèétó iwé náà, ó tọ kí á mọ léréřé ohun tí tíórí èrò Karl Marx da le, èyí ni yóò lè tan ìmọlẹ sí isẹ wa.

Àgbálogbábò iṣẹ̀ yí yóò jẹ́ kí á mọ́ ojú tí Adéyemí fí wọ̀ ètò ìṣẹ̀lú ilẹ̀ Yorùbá àti orílẹ̀-èdè wa, Nàìjíríà lápapọ̀.

Tíṣọ̀rì Máàsì

Tíṣọ̀rì Karl Marx jẹ́ mọ́ lójìnlẹ̀ èrò nípa ìtàn ẹ̀dá àti ìlànà ìṣẹ̀lú. Kò jẹ́ ohun ìyàlẹ̀nu pé àwọn onímọ́ lítírésọ̀ gbé tíṣọ̀rì yí wọ̀ inú lítírésọ̀ láti máa fí ẹ̀se lámèétọ́ iṣẹ́ ọ̀nà aláwònmọ́ lítírésọ̀. Ohun tí ó fa èyí ní pé àwùjọ́ ọ̀mọ́ ènìyàn ní ìṣẹ̀lú wà àti ìrírí wọn, bẹ́ẹ̀ sì ní ìrírí ọ̀mọ̀nìyàn ní ó n jẹ́yọ́ nínú lítírésọ̀.

Adéyemí (2001:159) fí yé wa pé “nínú tíṣọ̀rì mákísìsì, ìkọ̀lura agbára láàrin àwọn ẹ̀gbẹ́ àwùjọ́ ẹ̀gbẹ́ olówó, kòlà-kòṣagbe àti àwọn mẹ̀kúnnù ní kò jáyé ó tòrò”.

Gégé bí èrò Ọ̀pẹ̀fẹ̀yítímí (1997:48) ní tirẹ̀, ó ní tíṣọ̀rì Karl Marx àti àwọn ẹ̀lẹ̀gbẹ́ rẹ̀ n tẹ̀pẹ̀lẹ̀ mọ́ ọ̀n pé ọ̀wọ́ àwọn ẹ̀dá kan ló ní àṣẹ́ lówó lówùjọ́ tí wọn sì fí n jẹ́ gàba lórí àwọn ọ̀wọ́ ẹ̀dá tó kù.

Ó ní gàba nípa ọ̀rọ̀-ajé àti ìṣẹ̀lú múmú láyá tíṣọ̀rì mákísìsì. Ìyípadà tàbí ìfòpínsí ọ̀rọ̀ wònyí ní wọn n gún àwọn ònkòwé ní kẹ́sẹ́ láti fí iṣẹ́ ọ̀nà wọn wá fún àwùjọ́ wọn.

Àìdọ̀gba ní àwùjọ́ ní ó jẹ́ tíṣọ̀rì yí lógún, tí ó n fẹ́ kí àyípadà wà. Àwọn onítíṣọ̀rì mákísìsì gbà pé ọ̀rọ̀-ajé ní ó bí ọ̀rọ̀-ìṣẹ̀lú. Owó ní a fí n ṣẹ̀lú, ọ̀rọ̀-ajé àti ìṣẹ̀lú ló n ẹ̀se atọ̀nà fún ìbágbépọ̀ ẹ̀dá.

Èyí ló mú kí Dolbeare (1976:193) náà sọ pé èrò Karl Marx àti àwọn ẹ̀lẹ̀gbẹ́ rẹ̀ ní pé tí a bá n fẹ́ kí àwùjọ́ yípadà kùró nínú ètò ọ̀rọ̀-ajé “è mí jù ọ́, ìwọ́ jù mí”, kí àwọn mẹ̀kúnnù sì gba ara wọn lówó àwọn akónìṣìṣẹ́, a gbódò rí àkójọ́ àwọn ènìyàn kan bí ó ti wù kí wọn kéré ní iye tó láti jà fún irú àyípadà bẹ́ẹ̀. Lóòótọ́, Marx ní èyí lè nira ní ẹ̀sẹ́, sùgbón ó tẹ̀pẹ̀lẹ̀ mọ́ ọ̀n pé àwọn ènìyàn fúnra wọn ní wọn lè fowọ́ ara wọn kọ́ ìtàn tí wọn fẹ́ fúnra wọn. Ó sọ bá yí:

There must be in effect little microcosms of a new society growing amidst the old. Small groups of people would act on it so as to change it in the

direction of the new, evolving consciousness as they did.

Ó wá tún fí kún un pé:

This is a very difficult process, of course. Marx did not see it as possible at any and all times. But he insisted that people could "make their own history" under appropriate circumstances.

Ohun tí Marx gbàgbọ́ nínú rẹ̀ gégé bí ó ẹ̀ sọ lókè yìí ni pé "Mi ò lè wáá kú, kìí rí oyè ilé baba rẹ̀ jẹ́". Ó ní ojúlówó iṣẹ́ tí àwọn tí wọn bá fẹ́ jàjàgbára ní láti ẹ̀ ni láti mọ̀ ìgbà àti báwo ni wọn yóò ẹ̀ gbé ìgbésẹ̀ yìí láti mú àwùjọ̀ tèsíwájú.

Dolbeare kò Ẹ̀ jẹ́ ká mọ̀ pé amúnisìn àti àwọn alágbára jẹ́ ọ̀tá sí irú àyípadà bá yìí nítorí yóò jẹ́ ọ̀pin sí ìjẹ̀gàba-lé-lórí wọn lórí ètò ọ̀rọ̀-ajé. Ó ní:

The ruling class was the implacable foe of such realization, for it meant the end of capitalism.

Bákan náà ni Abrahamson (1990:57) kín in léyìn pé tí ọ̀rì mákísìsì gbàgbọ́ pé ní àwùjọ̀ olókoòwò aládaánlá, bí iṣẹ́ àwọn ọ̀sìsẹ́ àti m̀kúnù ẹ̀ ní gbòòrò síi ni àwọn ọ̀sìsẹ́ funra wọn ní di aláilágbára àti aláilókun nínú lójoojúmọ̀. Èyí ló mú kí ó pe ipèníjà kí àwọn funra wọn gba ara wọn sílẹ̀ lówó ìmúnisìn, kí wọn má ríí bí àyànmọ̀ tí wọn, kí wọn mà sì wò ó mọ̀ ọ̀rọ̀ ẹ̀sìn tàbí ìmọ̀ sáyẹ́nsì gégé bí ọ̀nà àbáyọ̀, sùgbón kí àwọn fúnra wọn dide láti já ara wọn gbà.

Ó ní:

So long as the means of production are owned by one group, there is oppression and estrangement. Recognize its true source. Don't blame it on the stars, and don't look to religion or to science for answers. And when you recognize the true source of your estrangement, act: (p.58).

Èrò Abrahamson yíí ló mú kí Ọpẹfẹyítímí (1997:48) sọ pé:

Àkíyèsí kan pàtàkì tí ó ní ẹ̀ ẹ̀dènà fún àwọn ènìyàn lópòópónà ọ̀rọ̀ ìjàjàgbara yíí ní ọ̀rọ̀ nípa ẹ̀sìn. ẹ̀sìn àti ìmọ̀ tó rọ̀ mọ̀ ọ̀n jẹ́ ọ̀tá ìlọ̀síwájú fún mẹ̀kúnnù. Ẹ̀sìn ní fí kọ̀ wa pé kí à gba kádàrá. Bí Ọ̀lórún tí dáyé ní pé kí àwọn kan máa jẹ́ gàba lórí àwọn ẹ̀dà mífàràn. Àti pàápàá àwọn olówó ló layé yíí, sùgbọ̀n mẹ̀kúnnù ló lórún.

Níwọn ìgbà tó sì jẹ́ pé ayé lojà, ọ̀rún nilé, ká fí olúkúlùkù sílẹ̀ sí ààyè àti ipò rẹ̀. Olúwa ló mejọ́ dá.

Irú èrò asọ̀ni-dèrò-ẹ̀yìn yíí ní tíọ̀rì mákísí̀sì lòdì sí, ó sì gbà pé àwọn mẹ̀kúnnù fúnra wọn ní wọn lè gba ara wọn sílẹ̀ lẹ́wọ̀ àwọn alágbára.

Ojú ìmọ̀ tíọ̀rì yíí ní a ó fí ẹ̀ lámẹ̀étọ̀ ìwé ìtàn àròsọ̀ *Àkùkọ̀ Gàgàrà*.

Ìtàn Inú Ìwé Àkùkọ̀ Gàgàrà

Ìtàn inú ìwé náà dá lórí ìlú kan tí orúkọ̀ rẹ̀ ní jẹ́ Ètànlókùn, tí Ọ̀gágun Déńdẹ̀ jẹ́ olórí wọn. Ìlú yíí jẹ́ ilú ẹ̀lẹ̀yà púpọ̀. Àjùbà sì ní olú ìlú náà. Ìwà ìbàjẹ́ inú ìlú náà ga dé ààyè kan. Ẹ̀yí ló mú kí àwọn ọ̀mọ̀ olóógun mẹ̀lòó kan pé bíríkótó látì gba ìjọba ìṣẹ̀lú kúrò lẹ́wọ̀ Ọ̀gágun Déńdẹ̀. Onìṣòwò kan tí orúkọ̀ rẹ̀ ní jẹ́ Ọ̀sọ̀rù ní ó ẹ̀ agbáterù ipàdé náà.

Ní kúkúru wọn gbẹ̀ ìgbésẹ̀ látì gba ìjọba lẹ́wọ̀ Ọ̀gágun Déńdẹ̀, sùgbọ̀n ori takò wọn, ìjọba Déńdẹ̀ sì pa àwọn ọ̀mọ̀ ogun adìtẹ̀ gbàjọba náà. Bá'yíí ní Ọ̀gágun Déńdẹ̀ ní tẹ̀síwájú nínú ètò ìṣàkóso rẹ̀ pẹ̀lú ìwà ìbàjẹ́ tí ó ní gbilẹ̀ síí. Àwọn ará ìlú àti ẹgbẹ́ tí ó ní jà fún ètò ẹ̀ni dídẹ̀, wọn ní fí ẹ̀hónú hàn pé àwọn ọ̀ fẹ́ Ọ̀gágun Déńdẹ̀ ní ìjọba mọ̀. Bá'yíí ní ó fí ìjọba sílẹ̀ tí ó fẹ̀sẹ̀ fẹ̀.

Ọ̀gágun Aláásà ní ẹ̀nìkejì rẹ̀ tí ó tún bọ̀ sórí àga àlẹ̀fà. Ìwà ìbàjẹ́ tí rẹ̀ náà ga ju tí Déńdẹ̀ lọ. Ó sọ ètò ìṣẹ̀jọba di ogún ìdílẹ̀ rẹ̀. Àwọn ènìyàn sì ní takò ó pé àwọn ọ̀ fẹ́ ẹ̀ bí olórí àwọn. Kò pé púpọ̀, ó kú lójìjì. Ọ̀ru ọ̀jọ̀ tí Aláásà kú náà ní wọn sìnkú rẹ̀. Ní ọ̀jọ̀ kejì wọn yan olórí ìjọba tuntun. Ìjọba yíí kò pé lórí àlẹ̀fà tó fí gbẹ̀ ìjọba lé àwọn olóṣẹ̀lú lẹ́wọ̀.

Olóyè Ìwàlẹ̀wà ló wólé sípò ààrẹ orílẹ̀-èdè. Ó yì orúkọ orílẹ̀-èdè padà láti Ètànlókù sí Èkéòpé. Ohun gbogbo sì padà dèrò, àwọn èniyàn sì ní gbé ní alááfíà.

Fífi Tíorì Máàsì Še Lámèétọ̀ Ìwé Àròkọ̀ Àkùkọ̀ Gàgàrà

Nígbà tí a ti mọ ohun tí tíorì máàsì dá lé, yòò rọ̀rùn láti rí òkodoro èrò máàsì nínú iṣẹ̀ yìí. Ní àkókó, a ti sọ sáájú pé orí ètò ọ̀rọ̀-ajé ni tíorì máàsì dá lé. Ètò ìṣelú orílẹ̀-èdè Ètànlókù ni ònḱowé ìwé ìtàn àròsọ̀ Àkùkọ̀ Gàgàrà sí pàyá rẹ̀ fún wa, àti ìgbésẹ̀ tí àwọn èniyàn ilú náà gbé láti mú àyípadà bá ètò ìṣelú wọn kúrò lẹ́wọ̀ ìjọba ológun padà sí ètò ìṣelú àwa arawa.

Nígbà tí ìwà ìbàjẹ̀ inú àwùjọ̀ Ètànlókù ní pọ̀ síi, tí ìwà ìjẹ̀gàba sì ní gbèrú síi, àwọn ọ̀mọ ológun kan dide, tí onísòwò pàtàkì kan tí orúkọ rẹ̀ ní jẹ̀ Ọ̀ṣọ̀rù sì jẹ̀ baba-nígbẹ̀jọ̀ wọn, wọn pinnu láti gba ìjọba lẹ́wọ̀ Ọ̀gágun Dénḱè. Èyí ni ìpinnu àkókó láti jàjàgbara nínú ìtàn náà, Ọ̀gágun Péjú ni ó kókó dide sọ̀rọ̀ nínú ìpàdé náà tí ó sọ̀ pé:

Èyin eḽegbẹ̀ mi gbogbo, èyin náà ó ríi bí ilú Ètànlókù ṣe dà. Èké ilé moye ọ̀wọ̀ tí ní rólé, ọ̀pọ̀ ilé mọ̀ iye ọ̀wọ̀ tí ní sun òdèdè, ẹ̀ mohun tójú wa rí ká tó gbòminira, òminira tí a gbà ni Dénḱè ti bàjẹ̀. Etí wá ti kún, ara ilú gbẹ̀kan. Ọ̀rọ̀ ti débi olóògùn gbé ní sà á... (p.3-4)

Níbi ìpàdé yìí ni wọn ti pinnu láti gba ìjọba lẹ́wọ̀ Dénḱè. Èyí ló jẹ̀ ìpinnu àkókó tí ó sì jẹ̀ irú ìpè tí máàsì ní pè fún ìjàjàgbara. Ònḱowé fihàn wá irú ìkọ̀lura ìpinnu tí ó máa ní wà láàrín àwọn ajàjàgbara àti àwọn ọ̀lọ́lá tí wọn bá ní ṣe agbàterù irú ìjàjàgbara bẹ̀. Nítorí mèkúnnù yóò máa du bí ìgbé ayé àwọn yóò ṣe bó kúrò lẹ́wọ̀ àwọn arénijẹ̀, sùgbọ̀n ìkọ̀lura tí ó wà níbẹ̀ ni pé èròngbà ọ̀lọ́lá tí ó ṣe agbàterù ìdítẹ̀-gbàjọba yàtò gédégédé sí ti àwọn ajàjàgbara. Nínú ìtàn náà, bí àwọn ọ̀mọ ológun yìí ṣe ní rò láti gba ara wọn àti aráàlú lẹ́wọ̀ ìrénijẹ̀ àti ìwà ìbàjẹ̀, ọ̀tọ̀ ni ohun tí onísòwò (Ọ̀ṣọ̀rù) tí ó ṣe agbàterù

ìdìtẹ̀-gbàjọ̀ba ní rò lókàn rẹ̀. Ònńkòwé ẹ̀ ẹ̀pẹ̀júwe náà bá yíí:

“Bí Ọ̀ṣọ̀rù tí ń pínwó, pọ̀ta, pín tù fún àwọn ọ̀jọ̀, ìrònú rẹ̀ yàtò sí ìrònú Ọ̀gágun Péjú tó fẹ̀ fọ̀lú mọ̀. Ohun tó ń ẹ̀ lénbájé, kò ọ̀mọ rẹ̀, lénbájé ń sunkún owó, ọ̀mọ rẹ̀ ń sunkún ọ̀kọ. Ó ronú lọ gbáa. Owó la fíi wówó, òun náà la fí ń wá agbára àti ipò. Bí Ọ̀lórún bá ẹ̀ tí ijoba bá bọ sí òun lówó, òun náà di Ààrẹ̀ ẹ̀pẹ̀-ẹ̀wá nìyẹn”... (p.4)

Gẹ́gẹ́ bí Máàsi ẹ̀ sọ pé ìgbésẹ̀ ìjàjàgbara jẹ́ ẹ̀yí tí ó léwu diẹ̀, sùgbón ó di dandan kí àwọn kan gbé ìgbésẹ̀. Irú ìgbésẹ̀ yíí ní Ọ̀gágun Péjú, Ọ̀gágun Ọ̀kákara àti àwọn ọ̀mọ ológun diẹ̀ gbé, sùgbón ó ẹ̀ ní láàánú pé ọ̀wọ̀ pàlábá wọn ségi, ọ̀wọ̀ àwọn ọ̀mọ ológun ijoba Déńdẹ̀ borí, wọn sì mú Ọ̀gágun Ọ̀kákara àti àwọn ìsòńgbẹ̀ rẹ̀. Ijoba àpapọ̀ dajọ̀ ikú fún wọn, Olóyẹ̀ Ọ̀ṣọ̀rù àti Ọ̀gágun Péjú sì pòórà.

Léyìn àjàbọ̀ tí Ọ̀gágun Déńdẹ̀ jà, ìwà ìbàjẹ̀ rẹ̀ tún wá peléke síi, ó sọ ara rẹ̀ di igbákejì òrìṣà tí gbogbo ayé ń wá rí fún. Pẹ̀lú gbogbo ẹ̀yí, síbẹ̀ àwọn ènìyàn ò káwọ̀ gbenú, kí wọn gbà pé bí Ọ̀lórún ẹ̀ ní kí ó rí fún àwọn nìyẹn. Wọn gbà pé àwọn fúnra wọn ní wọn lè fí ọ̀wọ̀ ara wọn kọ̀ itàn tí wọn fẹ̀ fún àwùjọ̀ wọn.

Láti lè pa gbogbo ènìyàn lenu mọ̀, Ọ̀gágun Déńdẹ̀ tú ìgbìmọ̀ olóógun ká, àárín òun àti àwọn ìgbìmọ̀ rẹ̀ kò sì wọ̀ mọ̀, bẹ̀ẹ̀ sì ní òun àti iyàwó rẹ̀ ń ẹ̀ ijobà bí ó ẹ̀ wù wọn. Bá yíí ní ìwà ìbàjẹ̀ wá ń ga sí i ní orílẹ̀-èdè Ètàn lókù, ìwà ibi gbòde kan, ebi ń pa àwọn mẹ̀kúnnù.

Nígbà tí ó yá, àwọn ènìyàn bèrẹ̀ sí fí ẹ̀hónú hàn ní gbogbo ọ̀nà, bẹ̀ẹ̀ sì ní àwọn oníwẹ̀ èròyìn ò gbéyìn, àwọn náà lòdì sí ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ nńkan tí ó ń ẹ̀lẹ̀ láàárin ilú. Ẹ̀yí jẹ́ ìgbésẹ̀ mǐràn tí àwọn ènìyàn ń gbé láti gba ara wọn sílẹ̀. Igbà púpọ̀ ní ijoba Ọ̀gágun Déńdẹ̀ á jù wọn sínú túbú tí wọn á sì fí iyà tó tó pá wọn lórí.

Àwọn ẹ̀gbẹ̀ ajàfẹ̀tọ́ ọ̀mọ̀nìyàn náà díde, ẹ̀yí tí Olóyẹ̀ Àgbẹ̀tì jẹ́ olórí wọn. Agbejórò ní Olóyẹ̀ Àgbẹ̀tì, òun sì ní olórí àwọn tí ń jà fún mẹ̀kúnnù. Bí ijoba ẹ̀ ń jẹ́ ẹ̀ níyà tó, síbẹ̀ kò wẹ̀yìn.

Láti lè wá ojú rere àwọn ará ilú, Ọgágún Dénídè gbé ẹsẹ kúrò lórí ìṣẹ̀lú, ìjọba fún àwọn ará ilú láàyè láti dá ẹgbé ìṣẹ̀lú sílẹ̀, bá yí ni àwọn olóṣẹ̀lú bèrẹ̀ síi dá ẹgbé òṣẹ̀lú sílẹ̀ lẹ́kan-ò-jẹ́kan. Àṣẹ̀yìnwá-àṣẹ̀yìnbò, Ọgágún Dénídè tún da gbogbo ìbò tí àwọn ará ilú dì nù. Ó wá bèrẹ̀ sí fi han àwùjọ pé ikú nìkan nìí gbaṣọ lẹ̀rùn ìgbín.

Ìgbésẹ̀ mìíràn tí ó tún tẹ̀lé èyí ni pé àwọn ìjọba òkèèrè náà gbanáje, wọn bèrẹ̀ sí ran àwọn ajìjàgbara lẹ̀wọ̀. Wọn ní kó ohun ìjà ránṣẹ̀. Ni àwọn aráálú àti àwọn ẹgbé ajìjàgbara bèrẹ̀ ìjà ìgboro lákòtun. *“Ìlú fa ibínú yọ, wọn yọgi, wọn fa ìgodan yọ, wọn sì lé Ọgágún Dénídè kúrò lórí àlẹ́fà”*.

Ní kété tí àwọn aráálú lé Ọgágún Dénídè kúrò lórí àlẹ́fà ni Ọgágún mìíràn tí orúkọ rẹ̀ ní jẹ́ Aláásà bọ sórí àga. Alẹ̀ ojọ náà ni ó bá àwọn aráálú sọrọ̀. Ọrọ̀ tí ó bá àwọn aráálú sọ yìí dàbí ẹni ta epo síná ni, nítorí ó dákun ìbínú aráálú ni. Sùgbọ́n ní gbà tí ó yá àwọn aráálú tún fọ̀wọ̀-sowọ̀pọ̀ pẹ̀lú Ọgágún Aláásà, wọn tún pa ọ̀rọ̀ ẹnu wọn dà, wọn ní kí ìjọba tuntun kú oríire.

Kò pé, kò jìnnà, ìwà ìbàjẹ̀ tún peléke síi lówùjọ, ìdààmú bárá ilé, ó bárá oko. Ọgágún Aláásà àti ìdílẹ̀ rẹ̀ ní jayé fámí-lètè-n-tutọ̀. Nígbà tí ìdààmú yìí pọ̀ jù fún àwọn aráálú, wọn tún gbé ìgbésẹ̀ ọ̀tun láti jàjàgbara. Àwọn ẹgbé ajàfómìnira dìde ìjà, àwọn olóṣẹ̀lú tí wọn da ìbó rú mọ̀ lórí náà dìde ìjà, ìwọ̀de tún bèrẹ̀ ní rẹ̀butu. Sùgbọ́n pípele ló ní pele síi fún Ọgágún Aláásà.

Nígbà tí ó pé ọ̀dún kan gééré tí Ọgágún yìí dórí àlẹ́fà ni àkùkọ̀ kọ lẹ̀yìn ọ̀mọ̀kùnrin. Inú gbogbo ènìyàn ilú dùn. Kí ilẹ̀ ojọ̀ kejì tó mọ̀, ìjọba tuntun ti dé, sùgbọ́n ìjọba yìí kò pẹ̀ lórí àlẹ́fà tó fi gbé ìjọba lé àwọn olóṣẹ̀lú lẹ̀wọ̀.

Nínú ètò ìdìbò tó wáyé, Olóyè Ìwàlẹ̀wà ló wọ̀lé sípò ààrẹ̀ orílẹ̀-èdè. Ó yí orúkọ̀ orílẹ̀-èdè padà láti Ètànlokù sí Ékéòpé. Ó fagilé ọ̀fin máfọ̀hùn tí àwọn ológun ẹ̀. Ó fáyé gba gbogbo ènìyàn láti máa dá sí ọ̀rọ̀ ilú. Ó fọ̀wọ̀ sí ọ̀fin kí ọ̀kọ̀ òkèèrè máa wọ̀lú. Nípa bẹ̀, ara bèrẹ̀ sí ní rọ̀ àwọn ará ilú, ohun gbogbo ní lẹ̀ déédé. Láàrin ọ̀dún tí ìjọba alágbàdà

dòrí àlẹ́fà ìjọba, afẹ́fẹ́ àlàáfíà ti bèrẹ́ síí fẹ́ sí aráyé nípàkọ́. Tòmọ́dẹ̀ tàgbà ní gbádùn òmìnira. Ayé rọ́jú, ilú ráyè; gbogbo nńkan ní lọ ní mèlòmẹ̀lọ.

Ìgbésẹ̀ ìjàjàgbara tí ó kẹ́yìn nínú ìtàn náà ni ti àwọn òyìnbó ayánilówó àti bàńkì àgbáyé fún ìmọ̀ràn aṣonidèrò-ẹ̀yìn tí wọn ní fún ìjọba Ìwàlẹ̀wà kí wọn tó lè ran ìjọba ilẹ̀ Èkéòpé lówó. A rí àwọn aṣòfin kan tí wọn fẹ́ gba àbá náà wólé. Àwọn ọmọ ẹgbẹ́ ìṣẹ̀lú olówó ní fẹ́ àtúntò sí ètò ọ̀rọ̀-ajé orílẹ̀ èdè. Wọn fẹ́ kí ìjọba ó máa ṣe ètò olókòwò-aládàánílá tí ó fáyé gba ìjọba olówó-ló-layé. Sùgbón Ìwàlẹ̀wà tako ìmọ̀ràn yìí, ó sì pè wọn wá sí ìrántí ohun tó ṣẹ̀lẹ̀ nígbà ológun tó kojá, kí irú rẹ̀ má ṣẹ̀lẹ̀ nígbà ti wọn.

Ó wí bàyìí:

Ẹ̀yin òmọ̀ràn ẹgbẹ́ ìṣẹ̀lú olówó, ẹ́ má jẹ́ ó to rí wa bàjẹ́. Olúgbón ṣorò ó kìje, Arèsà ṣorò ó kìje, ẹ́ jẹ́ kí àwa náà ó tiraka tún ilẹ̀ yìí ṣe, ẹ́ má jẹ́ kí á ro ohun tí a ó jẹ́ kí á tó ṣe rere, Èkéòpé lorùkọ́ wa tuntun, ẹ́ jẹ́ á gbéwà tuntun wò... (p.44-45)

Ọ̀rọ̀ tí Ààrẹ̀ sọ yìí wò wọn létí, wọn sì gbà látí jẹ́ kí ilú náà tẹ̀síwájú. Níkeyìn, Olóyè Ọ̀ótọ̀borí dídẹ̀ látí gba Ààrẹ̀ níyànjú pé tí wọn bá ní fẹ́ ìyípadà tòótọ́. Kí wọn ṣe àwọn àtúnṣe kan, ó sì fí kún un pé:

Àwọn tí a fùyà jẹ́ láínídíú nígbà ìjọba Déńdẹ̀-gbájú ẹ́, ẹ́ pè wọn. Àwọn tí ìjọba Ológun fí sípò tí ọ̀ tó sí, ẹ́ yọ wọn, ẹ́ jẹ́ kí ilú yìí dá májẹ̀mú ìfẹ́ fún àwọn aláṣe gbogbo, kí á gbara wa sílẹ̀ lóko ẹ́rú òyìnbó ayánilówó. Ẹ́ jẹ́ á gbara wa kúrò lówó àwọn àkùkọ́ gágàrà ilẹ̀ àti tòdẹ̀. Bí a bá ṣe ẹ̀yí ilú yóò túbà tùṣe. (p.86).

Irúfẹ́ ipè yìí ni tíọ̀rì tó tẹ̀lé ẹ̀rò Karl Marx ní pe àwọn ènìyàn tí ó wà lábẹ́ àjàgà ìrénìjẹ́, ìmúnìsìn àti ìjẹ̀gàba àwọn aláṣe sí. Ó ní bí àwọn kò bá gbé ìgbésẹ́ fúnra wọn, kò sí ẹnì tí yóò gbà wọn. Irú ipèńjà yìí ni òńkọ̀wé ní fẹ́ kí á mọ́ nínú ìwé ìtàn àròsọ́ Àkùkọ́ Gágàrà yìí.

Ilò Èdè

Ònkòwé fí èdè tó lẹ̀dìn ẹ̀ ẹ̀gbékalẹ̀ ìtàn yìí. Bákan náà ni ó fí èdè tó múná-dóko sẹ̀nu àwọn ẹ̀dà-ìtàn fún ìpèníjà. A rí àpẹẹrẹ irú ìpèníjà yìí pẹ̀lú èdè tó kira nígbà tí Ọ̀gágun Pẹ́jú dide láti bá àwọn ènìyàn sọrọ̀ bá yìí:

*Èyin ẹ̀lẹgbé mi gbogbo, èyin náà ò rí bí ilú Ètàn lókù ẹ̀ dà.
Eké ilé moye ọwọ́ tí n rólé, ọpó ilé mọ́ iye ọwọ́ tí n sùn
òdèdè, ẹ̀ mohun tójú wá rí ká tó gbòminira. Òminira tí a
gbà ni Dénidè ti bàjẹ. Etí wa ti kún, ara ilú gbèkan. Ọ̀rò ti
dẹ̀bì olóògùn gbé n sàá. Ọ̀jò ti bàkùrò jẹ́ iṣú ti jòbà
lébè...(p.3).*

Ọ̀ké-àimoye ilò ọ̀nà-èdè bíi; àkànlò-èdè, ọ̀we, àrò, àfiwé, ìfòròdàrà, àwítúnwí, ìfòhùngbohùn lo tawọ́-taṣe sínú ìwé ìtàn àròsọ̀ yìí. Bí àpẹẹrẹ, a rí bí ònkòwé ẹ̀ fí ọ̀rò sí ẹ̀nu Ọ̀gágun Aláásà nígbà tí ó n bá iyàwó rẹ̀ sọrọ̀ lórí ìwà tí Ọ̀gágun Dénidè n hù: ó ní:

*Àríké ọ̀jògẹ́ lóbìnrin, wá tẹ́tí o gbọ̀rò ẹ̀nu mi. Agbára ti n pa
Dénidè bí ọ́tí pani. Agbára ti n sín in níwín. Olá a kúkú máa
lá olólá bí aáyán, òkíkí a máa kì wọn bí aja ti í kì ẹ̀kúlú mọ́
ọ̀rùn ebè. Olá ti n lá Dénidè olórí ijoba, ipò rẹ̀ n pò ó mọ̀lẹ̀
kò sì mọ́, òkíkí ti bèrẹ̀ sí kù mọ̀lẹ̀. Ó ti sọ àwa igbímọ́
dínuwó...(p.40).*

Ìfiwàwèdà

Gbogbo ẹ̀dà-ìtàn tí ònkòwé ẹ̀dà rẹ̀ ló ní àbùdá kòòkan tí ó jẹ́ mọ́ orúkọ tí wọn n jẹ́. Orúkọ wọn a sì máa fí irú ènìyàn tí wọn jẹ́ hàn. Bí àpẹẹrẹ, Ọ̀gágun Aláásà. ‘Aláásà’ yìí jẹ́ mọ́ bí orúkọ olóyè kan ní ilẹ̀ Yorùbá. Bẹ̀ẹ̀ sì ni tí a bá wo ìhun mọ́fólójì rẹ̀, a lè sàlàyé rẹ̀ bá yìí:

Oní + aásà = ol’ + aásà = aláásà.

Bí a bá tún fí ojú ètò ìṣẹ̀lú ilẹ̀ Nàìjíríà láààrin ọ̀dún 1985-1999 wò ó, a rí orúkọ Ọ̀gágun kan tí ó n jẹ́ “Àbàsà”. Bóyá orúkọ Ọ̀gágun yìí ni ònkòwé lo àtinúdà sí tí ó fí di Aláásà. Nítorí pé ìwà Ọ̀gágun Aláásà

nínú ìwé *Akùkò Gàgàrà* kò yàtó sí ìwà tí Ọ̀gágun Àbàsà náà hù nínú ètò ìṣẹ̀lú ilẹ̀ Nàìjíríà.

Síwájú sí, bí a bá tún wo orúkọ ẹ̀dá ìtàn tí ó ní jẹ Ọ̀kákara, kò yàtó sí ọ̀kan lára àwọn ọ̀mọ ológun ilẹ̀ Nàìjíríà tí wọn gbé ìgbésẹ̀ láti dìtẹ̀ gba ìjọba lówọ Ọ̀gágun Bàbáńgídá ní ọjó kejìlélógún Oṣù Kẹrin ọdún 1990 ní ilẹ̀ Nàìjíríà. Orúkọ Ọ̀gágun náà ni Ọ̀rkà. Ó ṣeéṣe kí ó jẹ Ọ̀rkà yìí ni ònkòwé lo àtinúdá rẹ̀ sí tí ó fi di Ọ̀kákara tí a bá fi ọ̀kan bá ìtàn náà lọ. Irú ìfiwàwẹ̀dá yìí ni a rí nínú àwọn ẹ̀dá ìtàn mìíràn bî Ọ̀sọ̀rù, èyí tí a mọ̀ sí Ọ̀gbọ̀rù. Mopé-Mariam, Déndè-Bàbáńgídá àti bèbèbèe lọ.

Ibùdó Ìtàn

Orúkọ tí ònkòwé fún ilú tí ìtàn yìí tí ṣẹ̀lẹ̀ ṣe wẹ́kú pẹ̀lú ìṣẹ̀lẹ̀ inú ìtàn náà. Ó pe ibùdó ìtàn ní Ètànłókù. Ònkòwé kò sì fi ọ̀rọ̀ sáábẹ̀ ẹ̀nu sọ láti ṣe àpẹ̀júwe ìwà ìbàjẹ̀ àti ìwà ẹ̀tàn báwọ̀nnì tí ó jọba nínú ilú náà. Bẹ̀ẹ̀ sì ni nígbà tí ìjọba bó sọwọ̀ àwọn alágbádá, tí ohun gbogbo yípadà sí dárádára, Olóyè Ìwàlẹ̀wà tó jẹ ààrẹ̀ ilú yí orúkọ ilú náà padà sí Èkéòpé. Ìṣẹ̀lẹ̀ tí ó ṣẹ̀lẹ̀ ní àwọn àsìkò kọ̀ọ̀kan ni ònkòwé fi sọ ibùdó ìtàn lórúkọ.

Àgbálogbábò

Ohun tí a ṣe àkíyèsí ni pé, ònkòwé yìí tó gbangba á sùn lóyẹ̀. Nítorí ṣàkó ni ó sọ ìtàn náà láì fepo-boyò, ní èyí tí ó jẹ pé ẹ̀ni tí ó bá mọ̀ ìtàn ìṣẹ̀lú ilẹ̀ Nàìjíríà ni ọ̀yẹ̀ ìtàn náà yóò yé kíákíá. Bẹ̀ẹ̀ sì ni kò sí àríyànjíyàn pé ipò ajìjàgbara ni a lè pín ònkòwé yìí sí. Ó jẹ ẹ̀ni tí inú rẹ̀ kò dùn sí ìwà ìrẹ̀nìjẹ̀ ní àwùjọ.

Ònkòwé fi arẹ̀nìjẹ̀ hán láàárín àwọn ológun, a tún rí àwọn ọ̀mọ ẹ̀gbé olówó nínú ètò ìṣẹ̀lú alágbádá tí wọn fara mọ̀ ètò ọ̀rọ̀-ajé olókoòwò aládaánlá, bẹ̀ẹ̀ sì ni a rí àwọn ọ̀yìnbo ayánilówó àti ajo bánkì àgbáyé tí wọn jẹ amúnisìn. Ohun tí ònkòwé ní sọ ni pé, àwa fúnra wa ni a ó fi ẹ̀nu wa kọ “mi ò jẹ”. Ó fi kún un pé gbogbo àwọn arẹ̀nìjẹ̀ ni Akùkò gàgàrà tí kò fẹ́ kí ọ̀mọ abẹ̀ rẹ̀ kọ.

Gégé bí èrò Mǎàsì pé lóòótó ìgbésè yíí lè nira ní ìbèrè pèpè, sùgbón tí a bá tèsíwájú nínú ìgbésè yíí, a ó di òmìnira lówó amúnisìn nígbèyìn.

Ìwé Ìtókasi

- Abraham, M. (1990) *Sociological Theory: An Introduction to Concepts, Issues and Research*. New Jersey: Prentice-Hall Inc.
- Adéyemí, L. (2001) nínú Èkọ̀ Ìjìnlẹ̀ Yorùbá: Èdà-èdè, Lítírésọ̀ àti Àṣà (Olóòtú) Báde Àjàyí. Ìjẹbú-Òde: Shebíotimọ̀ Publications (p.145-166).
- Adéyemí, L. (2001) Àkùkọ̀ Gàgàrà. Ìlọ́rin: Solato Nigeria Publishers and Press.
- Dolbeare, K.M. & P. Dolbeare (1976) *American Ideologies: The Competing Political Beliefs of the 1970s*. U.S.A: Houghton Miffling Company.
- Òpéfẹyítímí, A. (1997). *Tíórì àti Ìṣowọ̀lòèdè*. Òsogbo: Tanímẹhinolá Press.